

leidt tot nieuwe participatie van hoorders aan de samenleving. De vraag die bij het lezen van het onderzoek steeds sterker werd is: in hoeverre zijn de kwaliteiten van deze ‘erkende’ profetische predikers ook van belang voor de ‘gewone’ wekelijkse prediking in de plaatselijke kerken? Van Ekris lost deze vraag op krachtige manier op, door in het laatste deel zijn ontdekkingen samen te brengen in een centraal concept van ‘Making See’. Dit werkt hij uit tot een compleet homiletisch ontwerp, met relevante aanwijzingen voor elke prediker. Hoewel ik als homileet erg blij ben met dit ontwerp, is het helaas methodologisch zwak verbonden met het onderzoeksconcept. Daardoor ontbreekt de inbedding van zijn concept in een heldere homiletische visie, waarin bijvoorbeeld het profetische in balans wordt gebracht met andere essenties van de prediking. De gemakkelijkste kritiek op een studie is het aanwijzen van literatuur die ook verwerkt had moeten worden. Toch doe ik het omdat er een complete Nederlandse homiletische school ontbreekt. Volgens het overzicht van Theo Plezier (‘Homiletic transitions in The Netherlands’ [2017]) produceerde de leerstoel van Kees de Ruijter (Theologische Universiteit Kampen) vier van de dertien homiletische dissertaties in de afgelopen vijftien jaar plus een theologische homiletiek. Geen hiervan komt in de literatuurlijst voor. Het had Van Ekris belangrijke inzichten opgeleverd rond centrale kwesties als ‘Neues Wort’, roeping & biografie, ‘Drama of Redemption’, verhouding tussen goddelijk en menselijk spreken en theologische visie op de rol van de Bijbel. Deze omissie neemt mijn waardering voor de studie van Van Ekris niet weg. Het daagt op veel punten uit tot verdere gesprek. Nog belangrijker is: het stimuleert predikers tot een krachtige prediking voor hoorders vandaag.

Kees van Dusseldorp, Theologische Universiteit Kampen

Marcel Barnard, Wessel Stoker (red.), *God in Hedendaagse Kunst* (Soest, Boekencentrum/Boekscout, 2018), ISBN 9789402243017; 292 pp., € 22.49.

De bundel *God in Hedendaagse Kunst* komt voort uit het gelijknamige symposium (2017) van theologencollectief *Figura Divina*, met als doel het verkennen van God’s aanwezigheid in de hedendaagse kunsten. Een algemene conclusie van de bundel is dat God – in relatie tot de Bijbel en het christendom – na een tijd van afwezigheid en beschimping, wel degelijk weer een sterke aanwezigheid heeft. Zo gezien verworden culturele uitingen tot vindplaatsen van God, zolang je maar goed zoekt – én ervoor open staat. Want

de ervaring, zo stelt het merendeel van de bijdragen, is cruciaal in dit vinden van God in hedendaagse kunst. In de bijdragen over beeldende kunst wordt God via een ander concept gevonden. Zo spreekt Marcel Barnard met Harald den Breejen over toewijding, gaat het bij Wessel Stoker in zijn analyse van de zwarte schilderijen van Ad Reinhardt over abstractie als manier om het onverbeeldbare te verbeelden, en stelt Anne-Marijke Spijkerboer in de beelden van Berlinde de Bruyckere het lijden centraal. Nergens is God rechtstreeks aanwezig, maar gemedieerd door houding, ervaring of attitude. In de literatuur lijkt dit anders te zijn. Zo analyseert Marjolein van Tooren de werking van het godsbeeld bij Eric-Emanuel Schmitt. Zijn verhalen worden bewoond door wijsgerige leermeesters die protegés laten kennismaken met de waarde van geloof zonder opdringerig te worden. 'In die zin zegt het godsbeeld van Schmitt meer over de tijdgeest van de eenentwintigste eeuw dan over God zelf (...). Naast de vertederende hoofdpersoonnetjes en de charismatische leermeesters zou dit godsbeeld heel goed Schmitts torenhoge verkoopcijfers kunnen verklaren' (116). Johan Goud laat overtuigend zien hoe de Nederlandse literatuur de laatste decennia getuigt van een reactie op het verlies van kennis over christelijke bronnen. Na voorwerk door schrijvers als Reve, Mulisch en Otten, verhouden jonge auteurs zich heel direct tot deze bronnen, zoals Maarten van der Graaff in *Wormen & Engelen* (2017). In de muziek van Olivier Messiaen is een traditionele opvatting van God onmiskenbaar, zo stelt Oane Reitsma. Tegelijkertijd is de trinitaire God ingebed in een breder klankpalet. 'Hij [Messiaen, L.W.] maakt de traditionele christelijke God acceptabel in de westerse kunstmuziek door Hem organisch in een nieuwe klankwerkelijkheid in te vlechten' (213). Hoewel film een gespannen verhouding heeft tot het beeldverbod, laat Sylvain de Bleekere zien welke filmische middelen er zijn om God te evoceren: als personage (Bruce Almighty, Dogma), in een hoog/ hemels camera standpunt, inclusief een traan over de lens (The Passion of the Christ), als onderdeel van het narratief waarin personages 'vertegenwoordigers van God onder de mensen' (233) zijn (Son of Saul, Hacksaw Ridge), en door middel van licht (The tree of life, Mr. Turner), zoals de schilder J.M.W. Turner op zijn sterfbed zou hebben gezegd, 'De zon is God' (232). Videogames nemen deze middelen nog een stap verder, als Frank Bosman concludeert dat van de vijf niveaus waarop God zich manifesteert het niveau van de speler als goddelijke schepper als 'meest overtuigend' (251) wordt gezien. De vraag of er zo sprake is van 'een sacramentele (een werkelijke en heilzame) aanwezigheid van God in de spelende mens' (252) werpt Bosman op in de conclusie, maar laat hij jammer genoeg onbeantwoord. Tot slot kijkt Stefan Belderbos naar performancekunst van Hermann Nitsch en Marina Abramovic, en hoe zij,

zonder God, vervangende religieuze ervaringen bewerkstelligen. Belderbos transporteert deze benadering naar liturgie, met de vraag hoe het centraal stellen van de ervaring de perceptie van God beïnvloedt. Wie denkt God exact te kunnen lokaliseren na het lezen van deze bundel, komt bedrogen uit. Echter, waar de collectie bijdragen wel in voorziet is veel interessanter: de uitnodiging tot reflectie over het al dan niet artistiek vormgeven van God, hoe kunstenaars zich in verschillende disciplines zich verhouden tot de uitdagingen van het beeldverbod, en hoe God in de kunsten zich onlosmakelijk verhoudt tot de eigen werkelijkheid van zowel de maker als de kijker/ lezer/ luisteraar. Het oneindige dat zich ooit in een andere wereld bevond, is in de hedendaagse kunsten met beide benen op de grond geland.

Lieke Wijnia, Museum Catharijneconvent, Utrecht